

ДЕЯКІ АСПЕКТИ БОЙОВОГО ЗАСТОСУВАННЯ БРОНЕАВТОМОБІЛІВ УКРАЇНСЬКИМИ АРМІЯМИ у 1917–1920 рр.

© Моргун М.В., 2008

Розглянуто досвід бойового застосування броневих автомобілів арміями Української Центральної Ради, Української держави та Директорії у 1917–1920 рр. Вивчено організацію броневих автомобільних підрозділів.

It is investigational experience of fighting using of armoured cars in army's of Ukrainska Centralna Rada, Ukrainska Derzhava and Dyrektoriya in 1917–1920. The organization of armoured cars subsections are considered.

У Збройних силах Української Центральної Ради, Української держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії, поряд з частинами й підрозділами традиційних збройних родів – на кшталт піхоти, артилерії чи кавалерії, – знайшли своє місце й новітні засоби збройної боротьби, породжені Першою світовою війною. Серед них необхідно відзначити броневих автомобілі, роль яких була особливо високою, з огляду на маневрений характер бойових дій, що велись в період визвольних змагань українського народу 1917–1920 рр. Однак мусимо констатувати, що дослідженню проблем бойового застосування броневих автомобілів у вітчизняній історіографії приділено небагато уваги. Окремі згадки про їх використання містяться в історико-мемуарних творах, опублікованих у 20–30 рр. ХХ ст., наприклад, у працях Б. Монкевича [1; 2] чи П. Шандрука [3], праці І. Крип'якевича та Б. Гнатевича „Історія українського війська” [4]. Деякі дані наводяться в дослідженнях сучасних українських істориків Я. Тинченка [5] та В. Голубка [6]. Побіжно торкаються цих питань сучасні російські дослідники М. Баратинський та М. Коломієць [7; 8]

Мета роботи – дослідити досвід бойового застосування броневих автомобілів українськими арміями в ході боротьби за державність у 1917–1920 рр.

Станом на осінь 1917 р. на території України знаходилось доволі багато броневих автомобільних частин російської армії. До них належали броньові автомобільні дивізіони армій Південно-Західного й Румунського фронтів – 4-й, 6-й, 9-й в арміях Румунського фронту, 7-й, 8-й, 11-й і особливий (останній – у складі Особливої армії) в арміях Південно-Західного фронту. Крім того, безпосередньо командуванню Південно-Західного фронту підпорядковувався броньовий дивізіон особливого призначення [8, с. 75–79]. На їх озброєнні знаходилось до сотні бронемашин кількох основних типів – кулеметних „Остін”, „Фіат”, „Джеффері”, гарматних „Гарфорд”, „Ланчестер”, „Пірлесс” та деяких інших. Бурхливі політичні події, що розгорнулись в той час на теренах колишньої Російської імперії, як відомо, позначились і на армії. Одним з проявів цього було формування національних частин, у тому числі й українізація. Поряд з частинами інших родів зброї, оголосили себе українізованими 7-й та 8-й броньові автомобільні дивізіони, а також дивізіони особливого призначення та Особливої армії. 9-й дивізіон демобілізував управління, відділення ж, що входили до його складу, були залишені напризволяще. Доволі складно розгортались події в 11-му дивізіоні. Тут були демобілізовані 43-тє відділення і частково – 47-ме, решта ж підрозділів, дислокованих в Дубно, Кременці і Волочиську, були українізовані [7, с. 25]. Поряд із тим значна частина броневих автомобільних частин опинилась під впливом більшовиків. В останні місяці 1917 та на початку 1918 рр. бронемашини широко використовувались протиборствующими політичними силами в боротьбі за владу в багатьох українських містах – Катеринославі, Рівному, Харкові. Зокрема, в Харкові дислокувалось 29-тє броньове автомобільне відділення, що мало чотири бойові машини (два „Остіни”, „Ланчестер” та „Вайт”). Особовий склад відділення не визнавав більшовицького перевороту в Петрограді, а на початку грудня 1917 р. оголосив про свою

належність до українських частин. Та в ніч на 9 грудня до Харкова прибув більшовицький загін під командуванням Рудольфа Сіверса, який нараховував понад 1000 багнетів і мав, поряд із іншою зброєю, три бронемашини. Пізно ввечері того самого дня більшовики провели операцію зі знешкодження 29-го відділення. Заблокувавши виїзд з казарм власним броньовиком „Пірлесс”, вони після нетривалої кулеметної перестрілки захопили казарми і матеріальну частину 29-го автопанцирного відділення [9, с. 35–36].

Використання бронемашин українськими військами під час боїв в Києві в січні 1918 р. доволі добре висвітлено в праці Б. Монкевича [2]. У місті знаходилась українізована бронев автомобільна частина, очолювана поручником Борковським, до складу якої входило дві кулеметні бронемашини та одна гарматна. З самого початку більшовицького повстання в Києві ця частина взяла активну участь у боротьбі проти більшовицьких (чи збільшовичених) формувань. Відомо, що кулеметні бронев автомобілі підтримували українські загони, що блокували завод „Арсенал”. Залога гарматної машини під командою В. Дітеля спричинилась до захоплення військами Центральної Ради готелю „Прага”, а згодом залучилась до знищення вогнищ опору на Подолі. Були і втрати – під „Арсеналом” одну з кулеметних машин було пошкоджено, а поручника Борковського важко поранено.

У березні 1918 р. бронев автомобілі, що залишились у відданих Центральній Раді військах, були зведені в „1-й Запорозький автопанцерний дивізіон” під командуванням сотника Болдиріва. Нарховувала ця частина 12 бойових машин – вісім кулеметних і чотири гарматних [4, с. 383–385]. Ця частина відіграла значну роль у Кримському рейді частин армії УНР. Він, поряд з іншими частинами, увійшов до складу сформованої 10 квітня для захоплення Криму групи військ, яку очолив полковник Болбочан. Загальна чисельність особового складу групи сягала 5 тис. осіб [8, с. 36]. 11 квітня група залізницею вирушила на Крим. Бронев автомобілі перевозились на платформах, а у разі зіткнення з ворогом, розвантажувались і вступали в бій (наприклад, 18 квітня під час оволодіння Мелітополем). 22 квітня Кримська група зайняла Джанкою. Далі автопанцерний дивізіон та частина піхоти на вантажних автомобілях пересувались по шосе, і близько 10 год ранку 24 квітня вступили до Сімферополя. За дві години прибули й українські бронепоезди та ешелони з головними силами. Та подальшому оволодінню Кримом перешкодила невизначена позиція керівництва Центральної Ради у кримському питанні. Не маючи політичної підтримки, українські війська змушені були поступитись. 27 квітня почалась евакуація Кримської групи [2, с. 139–143].

Після перевороту 29 квітня 1918 р. і приходу до влади гетьмана П. Скоропадського почалась планомірна розбудова Української армії. Її основними структурами стали вісім армійських корпусів, в складі кожного з яких, поряд з двома піхотними дивізіями та іншими частинами, формувався і автопанцерний дивізіон, який отримав номер і назву корпусу, до якого входив. Формувались ці дивізіони здебільшого на базі бронев автомобільних дивізіонів колишньої російської армії. Зокрема, 1-й Волинський дивізіон (Рівне) формувався на базі колишнього Особливого дивізіону, 2-й Подільський (Вінниця) – 7-го дивізіону, 3-й Одеський (Одеса) – 4-го, 4-й Київський (Київ) – 11-го, 7-й Харківський (Харків) – 9-го, 8-й Катеринославський (Олександрівськ) – 8-го [11, с. 267]. Ще два дивізіони – 5-й Чернігівський (Чернігів) і 6-й Полтавський (Полтава) – формувались на базі частин армії Центральної Ради, відповідно 1-го Запорізького автопанцирного дивізіону і розміщеного в Києві 2-го дивізіону [12, с. 207].

Усі автопанцерні дивізіони армії Української держави були приведені до єдиної організаційної структури. Відповідно до затверджених штатів кожен дивізіон включав управління та дві батареї. Його особовий склад мав становити 90 осіб, у тому числі 15 старшин (сім в управлінні і по чотири в кожній із батарей) та 75 козаків (31 в управлінні дивізіону і по 22 в батареях). озброєння дивізіону становили шість бронев автомобілів, у тому числі два гарматних типу „Гарфорд” та чотири кулеметних [12, с. 99]. Однак реальний стан речей, особливо в частині забезпечення бойовими машинами, істотно відрізнявся від передбаченого штатами. Значна частина бронев автомобілів була конфіскована німецькими та австро-угорськими окупаційними військами. Ті ж, що залишились, були дуже зношеними і потребували ремонту. За даними на кінець серпня 1918 р. 1-й дивізіон, дислокований на той час в Житомирі, мав два несправних броньовики. Ще одну бойову машину цього дивізіону (гарматна) забрали німці, а інша (кулеметна) – перебувала в розпорядженні начальника житомирської міліції. 2-й дивізіон у Вінниці і 3-й в Одесі мали по три

несправні броньовики. Трохи кращий стан був в 4-го дивізіону (Київ) – у ньому було шість, належних йому за штатом, бронеавтомобілів, але тільки два з них були справні. 5-й дивізіон, приданий Запорізькій бригаді, теж мав шість бронемашин, але їх технічний стан був невідомий. 6-й, 7-й і 8-й дивізіони мали тільки несправні броньовики (відповідно 2, 6 і 3) [13, с. 114–114 зв.]. Заходи командування з укомплектування дивізіонів часто наштовхувались на опір окупаційних властей. Зокрема, австро-угорське командування не дозволило вивезти з Одеси до Харкова чотири броньовики, призначені для 7-го дивізіону, – в результаті ця частина отримала тільки дві бойові машини [13, с. 119]. 2-й Подільський дивізіон намагався у жовтні 1918 р. отримати з Бердичівського автомобільного складу чотири бронемашини типу „Джеффері”, але з’ясувалось, що всі машини цього типу німці вивезли ще у вересні. Коли ж особовий склад дивізіону власними силами відремонтував один з наявних у ньому броньовиків, австро-угорське командування заборонило встановлювати на бойовій машині озброєння та випробовувати її [13, с. 143–145].

Зрозуміло, що з огляду на такий плачевний технічний стан озброєння автопанцирних дивізіонів Армії Української держави, не могло йтися про їх масштабне бойове застосування. Уся їх активність зводилась до епізодичної участі в каральних експедиціях для придушення антигетьманських виступів. Прикладом може бути операція, проведена 4-м Київським дивізіоном на початку серпня 1918 р. 5 серпня командир дивізіону полковник Новиков отримав вказівку першого товариша військового міністра відрядити наступного дня два бронеавтомобілі цього дивізіону в розпорядження Міністерства внутрішніх справ. Новиков у відповідь зауважив, що бойові машини можуть бути виділені, але немає бензину. До того ж три чверті козаків дивізіону не мають взуття [13, с. 20–22]. Та, очевидно, проблеми з постачання вдалось вирішити, бо 7 серпня 1-ша батарея дивізіону вирушила в розпорядження Козелецького повітового старости для участі в придушенні повстання. В складі батареї нараховувалось три старшини (командир батареї сотника Борщова та два хорунжих – командири броньовиків) та 12 козаків. Також батарея мала бронеавтомобілі, одну вантажівку, один легковик та один мотоцикл [13, с. 42]. До 14 серпня 1-ша батарея в складі об’єднаного українсько-німецького загону брала участь в бойових діях, зокрема, в районі сіл Хрещата, Держанівка та маєтку Чемер. Однак інтенсивні бойові дії призвели до поламки одного з броньовиків і вичерпання запасу паливно-мастильних матеріалів. Внаслідок цього бойова діяльність батареї звелась до того, що справний броньовик щонаочі чергував біля комендатури в Козельці [13, с. 51 зв.]. За кілька днів батарею повернули до Києва.

Перемога протигетьманського повстання призвела до радикальної зміни політичної обстановки й руйнації структур гетьманської армії, що поглиблювалось агресією з боку більшовицької Росії. Зачепили ці процеси й автопанцирні дивізіони. Зокрема, бойові машини 5-го дивізіону потрапили до рук більшовиків, коли ті 13 січня 1919 р. захопили Чернігів [14, с. 141]. Більшовицькими трофеями стали й машини 8-го дивізіону. Частина особового складу і техніки 6-го і 7-го дивізіонів відступила із Запорізьким корпусом, однак при переході через територію Румунії все озброєння корпусу було вилучене румунськими властями. Техніка дислокованого в Одесі 3-го дивізіону була захоплена білогвардійцями.

В розпорядженні Директорії залишився 4-й Київський автопанцирний дивізіон, на основі якого сформували дивізіон Осадного Корпусу Січових Стрільців [15, с. 170]. Полковника Новикова на посаді командира змінив сотник Капкан. Згідно з його рапортом від 25 грудня 1918 р. в дивізіоні налічувалось 10 бронеавтомобілів, 5 вантажівок, а також чотири спеціальних і п’ять легкових автомобілів. Але технічний стан був плачевний – справними були тільки два броньовики, два легкових і один вантажний автомобілі [13, с. 202]. Станом на середину березня 1919 р. в дивізіоні залишилось три бронеавтомобілі – гарматний „Отаман Мельник” та кулеметні „Отаман Петлюра” і „Отаман Коновалець” [17, с. 49].

На базі 2-го Подільського дивізіону, згідно з наказом від 7 січня 1919 р., було сформовано автопанцирну батарею, для якої 17 січня отаманом Грековим був затверджений тимчасовий штат: 58 осіб особового складу (чотири старшини, 54 козаки), чотири бронеавтомобілі та 12 допоміжних транспортних одиниць [16, с. 188–189]. На базі 1-го Волинського дивізіону утворили 9-й дієвий дивізіон, який станом на середину березня 1919 р. мав у своєму складі сім бронеавтомобілів.

Відомості стосовно бойового застосування броневих автомобілів армією Директорії доволі скупи й уривчасті. Відомо, що в квітні 1919 р. два броньовики були приділені військам Житомирської групи. Вони підтримували піхоту під час боїв на Коростеньському напрямі 10–11 квітня, а згодом відійшли до Новоград-Волинського [13, с. 505–511]. Наприкінці місяця бронемашини підтримували січових стрільців під час наступу на Заслав [17, с. 64]. Приблизно у той самий час (з 27 квітня) один броньовик, озброєний гарматою, приділили до 17-ї дивізії. У кількох бойових епізодах він надавав вогневу підтримку передовим заставам [18, с. 42]. У подальшому броневих автомобілів брали участь в ар'єргардних боях, несучи втрати, – наприклад, у травні–липні 1919 р. три українські броньовики („Гарфорд” і два „Джеффері”) були захоплені поляками [19, с. 11–12].

Станом на 16 серпня 1919 р., тобто на момент початку вирішальної фази походу українських армій на Київ–Одесу, Дієва армія УНР, за даними М. Ковальчука, мала у своєму складі сім броневих автомобілів. П'ять панцирних автомобілів входили до складу автопанцирного дивізіону групи Січових Стрільців, ще два перебували в складі 7-ї Запорізької дивізії [20, с. 188]. Дивізіон Січових Стрільців мав 148 осіб особового складу (12 старшин, 4 підстаршин, 132 козаки) [21, с. 470].

Станом на листопад 1919 р. автопанцирний дивізіон групи Січових Стрільців дислокувався у Вінниці. 14 листопада його було передано до складу Української Галицької Армії, перейменовано на „Автопанцирний дивізіон Галицької Армії” і підпорядковано командуванню 1-го Галицького корпусу. На той час у ньому нараховувалось п'ять бойових машин [22, ч. 2–3, 13]. Криза Денікінського фронту й зміна політичної орієнтації Начільної команди УГА ледь не призвели до відкритого зіткнення між двома українськими арміями. До конфлікту були втягнуті й панцирні підрозділи. Коли о 16 годині 14 листопада 1919 р. станцію Бар зайняли силами двох панцирних потягів денікінці, галицькі частини, що знаходились там, опору не вчинили. Коли ж війська Директорії відступали з м. Бар, галичани вислали проти них броневих автомобілів. На закид командування Дієвої армії Начільна команда УГА відповіла, що такі дії були вжиті, щоб не допустити грабунку козаками Наддніпрянської армії майна УГА [22, ч. 2–3, 14]. Коли 17 листопада 1919 р. УГА перейшла на бік денікінців, автопанцирний дивізіон залишався в її складі. 28 листопада його передали з 1-го до 3-го Галицького корпусу [22, ч. 4–5, 22]. Ймовірно, це можна пояснити тим, що саме в цей час 3-й корпус прибував до Вінниці. Коли ж 20 грудня 1919 р. оборону Вінниці доручили 1-му Галицькому корпусу, йому підпорядкували панцирний потяг „Галичина” й два броневих автомобілі [22, ч. 4–5, 28]. Станом на 13 лютого 1920 р. в складі УГА числилась автопанцирна сотня, – ймовірно, колишній дивізіон, – яка дислокувалась в Тирасполі [22, ч. 10–12, 14]. Однак жодних згадок про наявність панцирних підрозділів в складі УГА в наступні місяці не виявлено.

Підводячи підсумки, зазначимо, що упродовж усього періоду 1917–1920 рр. у складі українських армій були підрозділи броневих автомобілів. Їх бойове застосування мало свою специфіку в різні періоди. Скажімо, за часів Центральної Ради (кінець 1917 – початок 1918 рр.) броньовики активно використовувались у вуличних боях, а також в далеких рейдах, на кшталт, Кримського. За часів Гетьманату єдиним проявом бойової активності броневих автомобільних дивізіонів була участь в каральних проти повстанців експедиціях. В армії Директорії броневих автомобілів використовувались здебільшого децентралізовано. Їх залучали до вогневої підтримки піхотних частин, а також до ар'єргардних боїв. Слід також відзначити, що дослідження проблеми бойового застосування броневих автомобілів в українських арміях цією роботою далеко не вичерпано. Подальшого вивчення і архівного пошуку потребують, зокрема, епізоди бойового застосування броневих автомобілів навесні 1919 р., під час походу на Київ–Одесу в серпні–вересні 1919 р., а також їх участь в боях у 1920 р.

1. Монкевич Б. *Спомини з 1918 р.* – Львів: Добра книжка, 1928. – 208 с. 2. Монкевич Б. *Дещо про співпрацю панцирних авт під час оборони Києва в січні 1918 р.* // *Літопис Червоної Калини.* – Львів, 1931. – Ч.6. 3. Шандрюк П. *Сили доблесті.* – К.: Вища шк., 1999. – 238 с. 4. Крип'якевич І., Гнатевич Б. *Історія Українського війська.* – Львів: Вид-во Івана Тиктора, 1936. – 568 с. 5. Тинченко Я. *Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918).* – Київ–Львів, 1996. – 371 с. 6. Голубко В. *Армія Української Народної Республіки 1917–1918: Утворення та боротьба за державу.* – Львів: Кальварія, 1997. – 275 с. 7. Барятинский М., Коломиец М. *Броневих автомобіли*

«Остин» – М.: Моделист-конструктор, 1997. – 32 с. 8. Бярятинский М., Коломиец М. Броневые автомобили русской армии 1906–1917 гг. – М.: Техника – молодежи, 2000. – 108 с. 9. Гоголев Л.Д. Бронемашини: Очерки об истории развития и боевом применении. – М.: ДОСААФ, 1986. – 143 с. 10. Удовиченко О. Україна у війні за державність. – К.: Україна, 1995. – 206 с. 11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ), ф. 1076, оп.1, спр. 19. 12. ЦДАВОВУ, ф. 1076, оп. 1, спр. 14. 13. ЦДАВОВУ, ф. 1078, оп.1, спр. 20. 14. Савченко В. Нарис боротьби війська УНР на Лівобережжі наприкінці 1918 та на початку 1919 рр. // За державність. – Зб. 6. – Каліш, 1936. – С. 119–154. 15. Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – 347 с. 16. ЦДАВОВУ, ф. 1074, оп. 2, спр. 18. 17. Безручко М. Січові стрільці в боротьбі за державність // За державність. – Зб. 2. – Каліш, 1930. – С. 47–72. 18. Пузицький А. Боротьба за доступи до Києва // За державність. – Зб. 7. – Варшава, 1937. – С. 9–56. 19. Magnuski J. Samochody pancerne Wojska Polskiego 1918–1939. – Warszawa: WiS, 1993. – 176 s. 20. Ковальчук М. Чисельність армії УНР в Кам'янецьку добу Директорії (червень–листопад 1919 р.) в світлі архівних документів // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей на пошану професора П.П. Гудзенка. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 12. – С. 159–197. 21. Україна: 1919 рік. – К.: Темпора, 2004. – 558 с. 22. Денник Начільної команди Української Галицької армії // Літопис Червоної Калини. – 1992. – Ч. 2–3. – С. 12–16; Ч. 4–5. – С. 21–28; Ч. 10–12. – С. 13–23.

УДК 947.04:321.02 "1869-1938"

А.Я. Байло

Львівський національний університет імені Івана Франка

МИРОН ТАРНАВСЬКИЙ – ВІЙСЬКОВИЙ ДІЯЧ

© Байло А.Я., 2008

Аналізується військовий шлях Начального вождя УГА, генерала-четаря Мирона Тарнавського, його участь у визвольній боротьбі УСС та УГА за створення незалежної Української держави.

The article analyzes the military way of Ukrainian Galician Army chief commander, general-chetar Myron Tarnavski his participation in the liberation struggle of Ukrainian Galician Army during the times of formation of the independent Ukrainian state.

Як відомо, життя кожної людини несе в собі частину історії людства. Життя і діяльність генерала М. Тарнавського увібрали в себе процес формування світогляду і національної свідомості українського юнака на рубежі ХІХ–ХХ ст., коли на політичній арені з'явилися перші українські партії, служба в австрійській армії та три війни і, насамперед, активна участь в українських національно-визвольних змаганнях 1914–1923 рр. Оскільки воєнна доля поставила його в епіцентрі збройної боротьби за державність і соборність України на високих командних посадах, на тлі доленосних подій визначено й висвітлено місце і роль генерала Тарнавського у них.

Життєвий шлях Мирона Тарнавського почався 29 серпня 1869 р. в с. Бариліві Бродівського повіту Тернопільського воєводства (нині – Радехівський район Львівської області) в старовинній священничій родині греко-католицького священника Омеляна Тарнавського [1]. Здобувши початкові знання у сільській народній школі він закінчив німецьку гімназію у Бродах та був призваний на однорічну військову службу до австрійської армії, згодом успішно склав іспити у старшинській школі у Львові. У 1892 р. завершив навчання в офіцерській школі у Відні і отримав звання лейтенанта австрійської армії. Службу проходив у 18-му батальйоні крайової оборони у Перемишлі та інших гарнізонах Галичини.

Після однорічного відпочинку вдома 22-річний юнак працював урядником у Краєвій Управі у Львові. Отримавши пропозицію від військового керівництва, поновився на службі. У 1899 році закінчив офіцерські курси у Відні, отримав чин поручника і був скерований до Самбора. Найдовша